

MEÐ LÖGUM SKAL LAND BYGGJA, OK MEÐ ÓLÖGUM EYÐA¹

בלילה חם כזה של קיץ, במקום "הרצאה" – עדיף בעיני שאשא כאן איזו שהיא דרשה, והדרשה הזאת אולי תהיה סיפור; ואם מדובר בסיפור, אז אולי אתחיל במה שקרה בדצמבר 1242. בחודש דצמבר 1242 יצא איש אחד בשם סנורי בן סטורטלא מביתו, מקום בשם רייקיאהולט במערב איסלנד, נכנס למנהרה תת-קרקעית, ומשם הוא הגיע אל אמבטיה חמה, שבה ירד לרחוץ. האמבטיה הזאת היא אמבטיה מופלאה, מפני שזורמים בה כל הזמן מים חמים. מים חמים תרמיים שעדיין זורמים באותו מקום גם היום, כי את האמבטיה הזאת אפשר לראות גם היום, בשנת 1994. כאשר הוא רחץ באמבטיה, הגיחו שני אנשים ורצחו אותו. אילו היה סופר מקראי מספר את הסיפור הזה, הוא היה אומר: "ויבואו שני בני-בליעל...".

מי היה סנורי בן סטורטלא, או – כפי שהאיסלנדים קוראים לו – סנורי סטורטלוסון? הוא היה אישיות יוצאת מגדר הרגיל, משונה ביותר, בעלת כשרונות מגוונים: הוא היה סופר, הוא היה היסטוריון, הוא היה פוליטיקאי (שהרי אחרת לא היה נרצח על ידי אותם שני בני-בליעל; מעטים המקרים שבהם סופרים נרצחים), וחוז' מזה הוא היה "אומר החוק" (lögsögumaður באיסלנדית) במשך כהונות אחדות, עם הפסקות באמצע, של איסלנד של ימי-הביניים, משרה שמקובל לתארה כמקבילה ל"נשיא". אחרי הרצח נפתחה תקופה חדשה, או יותר נכון: נסגרה תקופה בתולדותיה של איסלנד, שהיום נוהגים האיסלנדים בקצת געגועים רומנטיים לקרוא לה "תקופת הרפובליקה", "תקופת שלטון-העם" – Þjóðveldir; מפני שלא עבר זמן רב, בערך עשרים שנה, אחרי שנרצח סנורי בן סטורטלא, והאיסלנדים איבדו את העצמאות שלהם, או יותר נכון – הסכימו, לכאורה מרצונם הטוב, ליהפך לחלק ממלכת נורבגיה, ולהישבע אמונים למלך נורבגיה.

¹ דרשה בטקס חלוקת תעודות הבוגרים בפקולטה למשפטים, מאי 1994. הטקסט נרשם מהקלטה.

ומאותו הרגע שהם הפכו להיות חלק מממלכת נורבגיה, הם גם ויתרו על ספר החוקים המקורי שלהם, שנקרא "האוזו האפור" (Grágás), וקיבלו ספרי חוקים חדשים מידי המלך הנורבגי; ואחרי מאה או מאתיים שנה, לאחר המגפה השחורה באירופה, כאשר נורבגיה עצמה התמוטטה והפכה להיות חלק מממלכת דנמרק, התחיל תהליך ארוך של שקיעה תרבותית, פוליטית וכלכלית של אותה חברה איסלנדית מופלאה של ימי הביניים, שלא הצליחה להשתקם ממנה אלא בתחילת המאה הזאת, כשהרפובליקה האיסלנדית קמה לתחייה ב-1944, כאשר הבריטים כבשו את האי ושחררו אותו מן העול הדני. הרצח של סנורי בן סטורטלא היה אם כן רצח שסימל שבר בהיסטוריה של איסלנד.

אבל אני רוצה, בלי להתפלפל הרבה על השבר, לספר לכם על צד הנראה לכאורה לא נוגע בדבר, והוא האמבטיה של סנורי. כאמור, האמבטיה הזאת, כמו כל האמבטיות היום בעיר הבירה של איסלנד, רייקיאויק, ניזונה ממים תרמיים תת-קרקעיים. ותכונה בסיסית זו של הטבע האיסלנדי שופכת אור על אירוע אחד שהתרחש כמאתיים שנה לפני רצח סנורי. בערך בשנת 1000 לספירה התנצרו האיסלנדים. והנה, חלק מהם, לאחר שקיבלו את הנצרות באסיפת העם שהתקיימה במקום הנקרא "עמק אסיפת העם" – Þingvellir ("תינגנדליר"), נכנסו להיטבל לנצרות במימי האגם הקר הנמצא על יד אותו עמק של אסיפת העם. אבל חלק אחר מאותו העם נסע לאגם אחר, בשם "אגם לויג", ושם נטבל לנצרות, כי האגם הזה היה אדם של מים חמים. וזה מראה שהם התייחסו לא כל כך ברצינות לאותה פרשה של קבלת הנצרות. מה קרה באותו עניין? קרה דבר כזה: הגיע שליח של מלך נורבגיה, אולאף בן טריגנה, וניסה לכפות על האיסלנדים את הנצרות. חלק קיבל, וחלק סירב, ולבסוף גורש מאיסלנד, ונסע חזרה לנורבגיה, והתלונן בפני המלך, והמלך זעם, ולקח את כל האיסלנדים שישבו בנורבגיה כתיירים וזרק אותם לכלא. אבל איש איסלנדי אחד שהיה במקום ניגש אל המלך ואמר: "תן לי, ואני אנסה לשכנע את האיסלנדים לקבל את הנצרות ולא תצטרך להרוג את האיסלנדים שזרקת לבית הכלא". המלך הסכים, והוא נסע לאיסלנד, וגייס את כל הנוצרים שהיו באיסלנד, והנוצרים אספו חיל גדול והגיעו את מקום מושב אסיפת-העם, ועובדי האלילים גם הם אספו חיל גדול. אחד המקורות הספרותיים, המתאר את האירוע, כותב: "ואז עמדה להתחולל מלחמה נוראה בין הנוצרים לבין עובדי-האלילים, אבל זה לא קרה. מדוע זה לא קרה" – כך כותב הטקסט – מפני שכל צד בחר לו אומר-חוק, ואומר החוק הזה היה

במיקרה נוצרי, והוא נפגש עם עובד-אלילים נכבד, ואמר לו: "אני מבקש שאתה תכריע בעניין". עובד האלילים הנכבד הזה, ששמו היה תורג'ייר, כתוב בספר, הסכים לקבל על עצמו את ההכרעה, ושכב במיטתו, וכיסה את עצמו במעיל גדול, ושכב שם מכוסה במעיל יום שלם. ולאחר אותו יום הוא קם ממשכבו, וקרא לכל האנשים באסיפת העם ואמר להם כך: "האם אתם מוכנים להישבע שתקבלו את הכרעת הדין (או את פסק הבוררות) שלי?" והם אמרו: "אנו מקבלים". ואז הוא אמר: "לא מתקבל על הדעת שבארץ אחת יהיו נוהגים לפי שני חוקים שונים, כי אז יהיו מחלוקות ותהיה מלחמה ולא יהיה שלום בארץ. לכן אני פוסק בזה, שכל העם האיסלנדי יקבל עליו את עול הנצרות, כדי שיהיה חוק אחד לכל הארץ". עובדי-האלילים רטנו מאוד, אבל נאלצו לקבל את ההכרעה, ובמהרה נתקבלה הנצרות כדת השלטת, אבל כפי שאמרתי קודם, ההכרעה היתה פוליטית, ההחלטה היתה משפטית, והנימוק היה כדי למנוע קרע. לא היה שום נימוק תיאולוגי – אין שום זכר להנמקה תיאולוגית בסיפור. כל העניין של אמונה באל אחד או משהו בדומה לזה איננה חשובה בכל הפרשה, אבל חלק מהעם מביע כנראה את מורת רוחו על-ידי כך שהוא נוסע משם ונטבל לנצרות באגם של מים חמים. כלומר, הם לא מוכנים אפילו לטבול את רגליהם במים קרים כדי לקבל את הדת החדשה. האם זהו תיאור אמיתי של מה שקרה בשנת 1000? רוב החוקרים מפקפקים באמיתות ההיסטורית של הסיפור, כי הם סבורים, כנראה בצדק, שהסופר שכתב את הטקסט הזה במאה ה-13, כלומר, אותה מאה שבה נרצח סנורי, רצה לתאר בגון רומנטי את העבר כדי לומר לבני-דורו: הגיע הזמן שתפסיקו להילחם ביניכם, הגיע הזמן שתראו, שאבותינו ידעו להכריע מחלוקות בדרכי שלום, ועל ידי קבלת הדין בפסק בוררות. צריך כאן לספר, שבמאה ה-13 היתה מעין מלחמת אזרחים באיסלנד. היא מתוארת בהרחבה בשורה של טקסטים שנקראים "הסאגה של האיסלנדים", והאיסלנדים לא התנהגו באותם האירועים המתוארים בספר באותו גודל נפש ובאותה צורה של אבירות המתוארת באותה סאגה על המאה ה-11. אבל הסופר לא יכול היה להשתמש בתיאור הרומנטי הזה, הורוד, של המציאות של המרת הדת, לולא אותה מסורת חזקה כל כך שעל פיה היה מקובל שהחברה האיסלנדית אירגנה את עצמה בעזרת חוקים ומשפטים.

מדובר אפוא בחברה, שאירגנה את עצמה בעזרת חוקים, והאחראי על הנוסח של אותם חוקים היה אותו "אומר החוק", שהיה צריך לדקלם את החוקים במחזור של שלוש שנים באסיפת העם הכללית בכל קיץ, והאנשים התייחסו אל החוקים ברצינות רבה, ונוהלו

ביניהם משפטים לאין קץ. היו ניגשים אל "סלע המשפט", שם פעלו ארבעה בתי משפט. המדינה חולקה לארבעה רבעים, וכנראה בשנת 980 הוקמו ארבעה בתי-המשפט, אחד לכל רובע. בשנת 1004 הוקם בית דין עליון לערעורים. ובגלל מעמדם אלה של החוק והמשפט, נהוג לראות ב"אומר החוק" כמי שעמד בראש הרפובליקה האיסלנדית. אבל לא היתה לאיש סמכות לאכוף את החוקים האלה. לא היתה שום רשות מבצעת. האנשים שקיבלו פסק דין מאחד מבתי-המשפט, ואפילו שכרו עורכי דין מפולפלים ומוצלחים, היו צריכים אחר כך להשתדל אצל התקיפים כדי שפסקי הדין האלה יתממשו. אנו יודעים הרבה מאוד על אירועים הקשורים בסכסוכים משפטיים, מפני שהחברה האיסלנדית, בנוסף על כך שהיתה כל כך יוצאת דופן (כלומר, חברה שרק חיתה בעזרת משפטים אבל לא היתה בה סמכות מאורגנת לאכוף אותם), יצרה בימי-הביניים את מספר הטקסטים הרב ביותר מכל קבוצה אחרת באותה תקופה. אני מדבר על התקופות מן המאות ה-11 עד ה-14. ולכן, בטקסטים האיסלנדיים, שחלקם הם טקסטים היסטוריים, חלקם היסטוריים למחצה, חלקם נקראים היום "ספרות", יש אין ספור סיפורים על סכסוכים. זהו הנושא השכיח ביותר בטקסטים האלה. בחלקם מוכרעים הסכסוכים האלה בחרב, אבל חלקם גם בהתדיינויות, התדיינויות משפטיות מורכבות ומסובכות, ומיגעות ביותר. עמודים שלמים בטקסטים של אותם חיבורים ספרותיים שאנו מכרים בשם "סאגות".²

באותן הסאגות יש הרבה מאוד טיפוסים. וכמו שיש טיפוסים בסדרות הטלביזיה הפופולאריות של היום: עורכי-דין מסוג כזה או אחר, ובהם שני הדימויים הרווחים כנראה ביותר של טיפוסי עורכי-דין – מצד אחד עורך-הדין הממולח והמפולפל המצליח לקדם את האינטרסים של הלקוח שלו, מפני שהוא שולט בכל מכמני החוק, אף על פי שבסופו של דבר הוא מעוות את כל מה שאנו מכנים "רוח החוק", ומצד אחר: הטיפוס של אותו עורך-דין תמהוני למחצה, הרודף צדק ומוכן להילחם בשביל הצדק בכל מחיר, ויודע שלא תמיד הצדק נרדף לחוק. שני הטיפוסים האלה, שהם כל כך אופייניים לספרות הפופולארית ולטלביזיה של ימינו, קיימים בטקסטים האיסלנדיים האלה, והם

² (עלי לומר בסוגריים, שהמלה העברית "סאגה" אינה לאו דווקא תרגום נכון של המלה האיסלנדית "סאגה", כי "סאגה" באיסלנדית פירושה בסך הכל "סיפור" [מהשורש seggja - לומר, לספר]).

משקפים בודאי איזו שהיא אוריה, אבל מעל לכל – את החיבה היתרה שהיתה אולי קיימת בחברה האיסלנדית לעניינים של חוק, פרשנות, משפט והתדיינויות.

באחד הטקסטים שאני רוצה קצת לספר לכם עליו ביתר פירוט, מופיע גיבור בשם נְיָאָל. זוהי סאגה מהמאה ה-13, והיא הגיעה לידינו במספר די גדול של כתבי-יד, כך שהטקסט הוא יחסית אותנטי, ואותו ניאל מתואר בה כ"יודע חוק גדול". אותו ניאל מנסה לפתור את כל הבעיות שהוא נתקל בהן, הוא ומשפחתו וידידיו, בעזרת החוק. ואת האופטימיות הגדולה שלו, שאפשר להשיג גם צדק על-ידי החוק ועל-ידי התדיינות באסיפת העם, הוא מביע באותו משפט שרשום לכם בהזמנה שקיבלתם לטקס הזה, "במשפט [בחוק] ארץ תִּבְנֶה, ובאין משפט – תִּתְּרָב".³ ניאל מאמין אפוא, שאפשר לפתור הרבה בחוכמה משפטית. לאחד הגיבורים שמסתבך בפרשות קשות ומסוכנות הוא אומר: "עשה כך וכך". אף על פי כן, ניאל זה עצמו מסתבך לבסוף בעצמו, וזהו אחד הטקסטים העצובים ביותר בכל הספרות האיסלנדית, מפני שמסתבר, שלמרות כל האופטימיות לגבי משפט וחוק, ולגבי הידע המפואר שיש לניאל בכל התכסיסים הישנים, בסופו של דבר האויבים קמים עליו, ושורפים אותו ואת אשתו ואת נכדו ואת כלותיו על ביתו. הדבר היה בשנת 1014. בשנת 1932 חפר נשיא איסלנד לשעבר את המקום ומצא שתי קורות שרופות, שאפשר היה לתארך את שריפתן לתאריך הזה, והן מוצגות במוזיאון הלאומי של איסלנד ברייקיאויק.

אחרי שניאל נשרף באותו בית, חתנו הצליח להימלט, גייס עזרה, וכל האנשים הרוצים לתמוך בו באים לאסיפת-העם, ובאסיפת-העם מתחילה התדיינות ארוכה, כדי לדרוש את הוצאתם אל מחוץ לחוק של אלה שפשעו נגד ניאל, ואז מתארת הסאגה שורה ארוכה של התדיינות משפטית, ובה מצטיין עורך-דין של הצד האחד היודע את כל התכסיסים. למשל, איך להגיש את התביעה בבית-משפט שלא צריך להגיש בו את התביעה ועל כן אפשר לפסול אותה שם; איך אפשר לפסול את השופטים (מפני שאסור להם להיות שופטים כי הם אריסים באחוזת פלוני אלמוני). כך יש התדיינות אין-קץ. אבל גם לצד של ידידי-ניאל יש עורך-דין: עורך דין מופלא, אבל הוא פצוע ושוכב באחד האוהלים

³ פסוק זה מופיע בכמה ספרי חוקים איסלנדיים, והסופר של הטקסט שם אותו בפי ניאל. והוא בנוי כמו פסוקים בספר משלי משני איברים, כגון "מלך במשפט יעמיד ארץ, ואיש תרומות יהרסנה" [משלי כ"ט, ד].

ואינו יכול להשתתף באופן פעיל בהתדיינות. ולכן כל פעם שנכנסים למצוקה משפטית, שולחים אליו שליח בהול, ואומרים לו: "כך וכך קרה", והוא אומר: "כן, אני יודע מה הם רוצים לעשות; עשו כך וכך". לבסוף הוא אומר: "יש חוק כזה וכזה, ואפשר לנצל אותו". ואז ניגשים אל אומר החוק ושואלים אותו: "האמנם יש חוק כזה?" אומר החוק אומר: "יש באמת חוק כזה וכזה, אבל אני חשבתי שאני היחיד בכל המדינה המכיר אותו, ולא תיארתי לעצמי שיש עוד אדם המכיר את החוק". אני בטוח שסיטואציה כזאת מזכירה לכם ימים קדומים, לפני שהיה התקליטור של פסקי-הדין.

בסופו של דבר, כל העצות אינן מועילות, האויבים מצליחים, ופסק הדין של בית-המשפט גוזר שיש להוציא אל מחוץ לחוק דווקא את אלה ששייכים למשפחתו של ניאל שנשרף בביתו, לאמור: אי-צדק משווע. ואז, אותו עורך-דין מפואר, שידע לתת תשובות על כל מיני מצבים קשים, כתוב עליו: "כשהוא שמע את הבשורה, נעתקו מלים מפיו מרוב הלם, ואחר כך הוא צעק צעקה גדולה, ותקע את הפגיון ברגלו, ופרץ ממנה זרם דם גדול, ואז נעלם הפצע שלא איפשר לו ללכת, והוא רץ החוצה עם פגיונו בידו והרג את היריב הראשון שנקלע בדרכו, ואז פרצה מהומה כללית באסיפת העם" (אותו "פרלמנט" שבו ישבו והתדיינו שופטים מלומדים עם עורכי-דין מלומדים), והתחילה בה קטטה ענקית, שנקראת בלשון האיסלנדית "מלחמת אסיפת העם" – "Þingvallabardagan". אתם רואים מה קרה: אחרי שהמשפט נכשל והחוקים נכשלו, ואומר החוק נכשל, עורך הדין לקח את הפגיון, או את החנית (אינני בטוח בתרגום), והרג את היריב, והתחולל קרב גדול, שאחריו שוב באה התדיינות משפטית.

הסיפור של ניאל רחוק מאיתנו כל כך הרבה מאות שנים, אבל הסופר של המאה ה-13 רואה מה קורה בזמנו, והוא רואה לנגד עיניו את אותה חברה, שהיתה מאורגנת כל כך יפה-לכאורה. היתה אז תחושה לאנשים, שבעבר היו הדברים אחרת: אפשר היה למנוע סכסוכים על-ידי הסכמה והידברות, אבל מאחר שהתפתחה אותה מלחמת אזרחים, ולאחר שהאישיות החשובה ביותר בחברה האיסלנדית, אומר החוק, בכבודו ובעצמו, סנורי בן סטורטלא, נרצח בצורה שפלה, לא היתה תקומה לאיסלנד. בהדרגה נחסמו הדרכים לגרונלנד, הכלכלה שהיתה כל כך פורחת התחילה לשקוע, הטקסטים הספרותיים המפוארים שהצליחו האיסלנדים ליצור עד המאה ה-14 דלל מעיין יצירתם. במאה ה-18 העם האיסלנדי הצטמק לכשבעים אלף נפש, והיה רעב גדול, והממשלה

הדנית, ששלטה באיסלנד, שקלה להעביר את כולו לשכונה אחת בקופנהאגן. אילו היו עושים זאת, כי אז לא היה העם הזה קיים בימינו. גם היום איני יכול לומר שזהו עם גדול בכמותו: באיסלנד ששטחה כלבנון, ירדן וישראל גרים מאתיים ושבעים אלף נפש.

רבותי, זמני נגמר, ולכן החלטתי, כדי שלא אפיל עליכם איזו שהיא עגמימות שלא בזמנה, שמא תחשבו בטרם עת על האפשרויות השונות והמוזרות שמקרה הגורל לעורכי-דין ומתדיינים למיניהם, אקרא לפניכם טקסט לכאורה שירי, מחיבור איסלנדי של ימי הביניים שנקרא "משא העליון", Hávamál. אקרא אותו קודם במקור ואחר כך אתרגם, ובזה אסיים את הדרשה.

ולמשפטנים-לעתיד ייאמר אפוא:

Deyr fé,
deyja frændur,
deyr sjálfur ið sama.
En orðstír
deyr aldregi
hveim er sér góðan getur

ימות המקנה
ימותו בני המשפחה
ימות אף האדם עצמו.
אך שם
לא ימות לעולם
למי שקנה לו טוב.⁴

⁴ כלומר, אם אדם קנה לו שם טוב, שמו לא ימות לעולם.